

УДК [373.3.016:811.111]:159.955(043.5)

МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК ЯК СЕНЗИТИВНИЙ ПЕРІОД ЩОДО РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Чапюк Ю. С.

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна,
Луцьк

У статті здійснено аналіз наукових позицій щодо дифініції поняття «сензитивність», розкрито особливості молодшого шкільного віку як сензитивного періоду щодо розвитку творчого мислення дітей. Акцентовується увага на розведенні понять «сензитивний вік» та «сензитивний період», висвітленні ключових ознак творчого мислення у молодших школярів.

Ключові слова: творче мислення, розвиток, особистість, сензитивність, молодший шкільний вік.

Chapiuk Yu. S. [Elementary-school age](#) as a sensitive period in relation to development of the creative thinking: theoretical aspects / Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine, Lutsk

Analysis of scientific position about the concept of "sensitivity" is conducted, the features of primary school age as a sensitive period for the development of creative thinking of children are found out in the article. The difference between concepts "sensitive age" and "sensitive period" is showed and key attributes of creative thinking in younger scholars are stressed.

Key words: creative thinking, development, personality, sensitivity, primary school age.

Вступ. Розвиток дитини – складний психофізіологічний процес, який відбувається відповідно з власними особливостями і законами. Видатний

український психолог Г. Костюк писав, що хоча кожна особистість проходить закономірні стадії розвитку по-своєму «залежно від суспільних умов життя, але за всяких умов попередня стадія готує наступну, старий стан особистості перетворюється в новий, причому ці перетворення мають незворотний характер» [1, с. 379]. За дослідженнями Джеральда Ниренберга ми всі маємо досить чітке уявлення про те, як дитина змінюється фізично, як розвиваються її рухові навички в міру дорослішання. Та тільки в останні роки почали осмислювати розвиток розуму дитини. І в цьому, можливо, криється причина того, що ми маємо ще хибне уявлення про дієвість навиків творчого мислення [2, с. 20].

Аналіз досліджень (Р. Атаханова, В. Гагай, З. Калмикової, Л. Максимова, Н. Менчинської та ін.) засвідчує науковий інтерес до проблеми формування творчого мислення особистості. Зокрема, в Україні окремі її аспекти розроблялись в рамках психологічних та педагогічних розвідок Г. Баллом, А. Коваленко, Г. Костюком, С. Максименком, Л. Мойсеєнко, В. Моляком, Б. Якимчуком [3]. Дослідження особливостей розвитку дітей молодшого шкільного віку пов'язані з науковим доробком Н. Алексеєва, В. Біблера, Л. Венгера, Л. Виготського, І. Волкова, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, С. Зенгіна, О. Запорожця, О. Леонтєєва, Т. Мартинова, В. Мухіної, Л. Обухової, А. Подольського та ін. Однак специфіка розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку загалом та його розвитку саме на уроках іноземної мови залишається недостатньо з'ясованою.

Мета та завдання статті: проаналізувати наукові позиції щодо дефініції поняття «сензитивність», особливостей молодшого шкільного віку як сензитивного періоду щодо розвитку творчого мислення дітей.

Виклад основного матеріалу статті. Творче мислення дитини починає розвиватися з того моменту, коли вона вперше запитує: «Чому...?», тоді, коли дитина перший раз задумується над якоюсь, дріб'язковою проблемою. Адже,

якщо розвивається будь-який тип мислення (наочно-дійове, образне та ін.), то формується і творчий інтелект. Хоча спочатку він є дещо примітивним, проте, як стверджує О. Мазуровська, ще в дошкільному віці закладаються основи для подальшого розвитку творчого інтелекту особистості. Мислення розвивається протягом усього життя людини в процесі його діяльності [4].

На думку Л. Венгер [5, с. 284], для ефективного розвитку творчого мислення молодших школярів необхідно обов'язково спиратися на вікові особливості психічних процесів дітей та їхні анатомо-фізіологічні особливості.

Молодший шкільний вік охоплює період життя дитини від 6-7 до 10-11 років. Молодший [школяр](#) – ще маленька [людина](#), але вже дуже складна, зі своїм внутрішнім світом, зі своїми індивідуально-психологічними особливостями. [Молодший шкільний вік](#) називають вершиною дитинства. Дитина зберігає багато дитячих якостей – легковажність, наївність, погляд на дорослого знизу вгору. Та вже починає втрачати дитячу безпосередність у поведінці, у нього з'являється інша [логіка мислення](#) [6, с. 120].

Цей віковий період характеризується наявністю суттєвих зрушень у розвитку мислення дітей під впливом цілеспрямованого навчання, яке в початковій школі будується на основі характеристики предметів і явищ навколишнього світу. Особливістю дітей молодшого шкільного віку є пізнавальна активність. До моменту вступу до школи молодшому школяреві, крім пізнавальної активності, вже доступне розуміння загальних зв'язків, принципів і закономірностей, що лежать в основі наукового знання. Тому одним із основних завдань, які покликана вирішувати початкова школа для освіти учнів, є формування якомога повнішої картини світу, що досягається, зокрема, за допомогою логічного мислення, інструментом якого є розумові операції [7].

У дітей молодшого шкільного віку, як стверджує Л. Шимон, інтенсивно відбувається розвиток таких важливих для подальшого шкільного життя психічних процесів, як рефлексія, внутрішній план дій, довільна увага, пам'ять, уява, вміння спостерігати. Вік 6-10 років є найсприятливішим для розвитку цих психічних процесів [8, с. 164].

Отже, на сучасному етапі проблема розвитку творчого мислення молодших школярів набуває особливої актуальності, оскільки гуманістична тенденція в освіті детермінує необхідність упровадження нових підходів до процесу навчання й виховання учнів початкової школи з максимальним використанням творчого потенціалу і сензитивності молодшого шкільного віку. Відтак, цілком закономірно постає необхідність з'ясувати що таке сензитивність та сензитивний період.

Сензитивність (пізньолат. *sensitivus* – чутливий) – властивість темпераменту людини, яка визначається найменшою силою зовнішніх впливів, необхідних для виникнення психічної реакції. Характеризується підвищеною чутливістю людини до подій, які відбуваються з нею і навколо неї [9, с. 318].

Привертає увагу дослідження О. Кочерги [10], за яким сензитивність (латин. *sensibilis* – чутливий) визначається найменшою силою зовнішніх впливів, необхідною для виникнення психічної реакції людини, тобто визначає мінімальну силу подразника, що викликає у людини ледь помітне відчуття. Характеризується підвищеною чутливістю людини до подій, які відбуваються з нею і навколо неї.

Отже, «сензитивність» – міра чутливості до явищ дійсності, що стосуються особистості.

Зауважимо, у дитини виникають особливі періоди в розвитку, які провокують інтенсивну активність організму у визначеному напрямі. Такі

тимчасові стани, які закінчуються здобуттям певного досвіду названо Марією Монтессорі, італійським педагогом (1870 –1952), «сензитивними періодами».

Оскільки у дослідженні йдеться про молодший шкільний вік як сензитивний віковий період у розвитку творчого мислення дітей цілком правомірно постає необхідність уточнення понять «сензитивний вік» та «сензитивний період». За українським педагогічним словником С. Гончарена «сензитивний вік» – найсприятливіший вік для розвитку тих чи інших психічних функцій (сприймання, мовлення, пам'яті тощо), що визначають психічний розвиток дитини і мають вирішальне значення для її навчання та виховання [11, с. 300].

Концептуальні підходи щодо сензитивності у контексті дослідження сензитивних періодів подані у працях Л. Виготського, О. Запорожця, Н. Лейтеса, В. Чудновського [12, с. 407]. У сучасних виданнях «сензитивний період – період онтогенетичного розвитку, протягом якого організм має підвищену чутливість до певного роду впливів зовнішнього середовища і виявляється, як фізіологічно, так і психологічно, готовим до засвоєння нових форм поведінки і знань».

Термін «сензитивний період» використовується для позначення відрізка часу, в який певний набір стимулів надає більший вплив на розвиток функції, ніж до і після. Фактично сензитивний період є періодом підвищеної пластичності, під час якого структура і функція демонструють свою здатність до модифікаційної мінливості у відповідності зі специфікою зовнішніх умов [13].

За словником-довідником сензитивний період – період онтогенетичного розвитку, протягом якого організм особливо чутливий до певних впливів [14, с. 75]. Сензитивний період – це період підвищеної чутливості до тих чи інших впливів, до освоєння того чи іншого виду діяльності. Наприклад, у 2 – 3-річному віці в дітей інтенсивно розвивається усне мовлення. У 5 – 7 років

формується навички читання і наслідування. Якщо ці функції не розвивалися в зазначений період, то пізніше дитині вже дуже важко їх опанувати. Роль перших «поштовхів» у розвитку здібностей дуже велика. Вони завжди пов'язані з яскравими емоційними уявленнями [15, с. 97].

Отже, сенситивний період – це період підвищеної чутливості, найсприятливіший для розвитку тих чи інших психічних функцій (сприймання, мислення, мовлення, пам'яті тощо), що визначають психічний розвиток дитини і мають вирішальне значення для її навчання та виховання.

Нещодавно американські психологи, як зауважує І. Підласий, встановили, що вік від 6 до 12 років – це сензитивний період для розвитку навичок вирішення проблем. Упущений цей період – і людині важко опанувати прийомами творчого мислення на більш високому рівні [16, с. 72].

Ми погоджуємося з О. Кочергою, що маленька дитина дуже пластична, сенсильна, легко навчається. Вона багато може. Проте підвищення можливостей виховання вимагає суворого врахування вікових психофізіологічних особливостей дитини. Насамперед слід урахувати, що ми маємо справу з «підростаючим» дитячим мозком, дозрівання якого ще не завершилося, функціональні особливості якого ще не склалися і робота якого ще обмежена. Як не парадоксально звучить, але з огляду на передумови розвитку діти нібито більш обдаровані, ніж дорослі [10, с. 73].

На думку Н. Лейтеса молодший шкільний вік є сензитивним для формування мотивів учіння, розвитку стійких пізнавальних потреб і інтересів, продуктивних прийомів і навичок навчальної роботи, «вміння вчитися», для розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації та саморегуляції, становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності по відношенню до себе та оточуючих тощо [17, с. 216].

Л. Виготський наголошує, що центром свідомої діяльності є мислення молодшого школяра. Адже саме мислення допомагає розвивати й інші

пізнавальні процеси особистості. У зв'язку з розвитком мислення з'являється і рефлексія, аналіз, внутрішній план дій. У цей період на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає оточуючий світ і самого себе, набуває власного досвіду діяльності в цьому світі. Відтак, можна стверджувати, що молодший шкільний вік – важливий етап виховання творчого мислення дитини.

За висновками М. Алексеевої з урахуванням напрацювань А. Савенкової, Л. Євдокимової, М. Єрмолаєвої та ін., старший дошкільник і молодший школяр-першокласник у нормі мають низький рівень розвитку творчого мислення за всіма показниками. Високий рівень розвитку креативності та творчого мислення дітей цих вікових категорій характерний тільки для обдарованих дітей [18, с. 41].

Проте на думку В. Дружиніної та Н. Хазратової [19, с. 61] вік 3-5 років визначається як найбільш сензитивний для розвитку творчих здібностей, причому кожен рік є сензитивним для розвитку різних психічних властивостей. У 3 роки найбільш чутливою до змін є мотиваційно-особистісна сфера дитини, у 4 роки – мотиваційно-особистісна сфера та продуктивний показник креативності, у 6 років – тільки продуктивний показник креативності. «Спад творчих проявів до 6 років (при активізації розумової активності) є наслідком зменшення ролі неусвідомлюваного в регуляції поведінки і зростання критичності та розсудливості в свідомості дитини» [19].

Аналогічної позиції дотримуються Г. Сміт (G. Smith) та І. Карлсон (I. Carlsson), наголошуючи, що значне дозрівання мозкових структур відбувається в 5-6 років, коли і спостерігається максимальний рівень дивергентного мислення. Початок навчання в школі в 7-8 років веде до деякого зниження цього показника. Потім він зростає в початковій школі, досягаючи максимуму в 10-11 років, різко падає в 12 (4-й клас) практично до рівня 7-8 років і пізніше поступово наростає [20, с. 20].

Згідно із дослідженнями В. Іванової [21] щодо сензитивного періоду для розвитку творчого мислення дітей існують різні точки зору. Зокрема, Е. Торренс визначає креативність і вказує на можливість її вияву лише після 5 років. На його думку [22] креативність має пік у віці від 3,5 до 4,5 років, а також зростає в перші три роки навчання в школі, зменшується в наступні кілька років і потім одержує поштовх до розвитку. Другим сензитивним періодом у розвитку творчості є вік 12-13 років. Натомість Є. Корсунський вважає, що головна характеристика творчості – багата (яскрава) уява, яка разом із мовними здібностями, почуттям форми виявляється у літературно обдарованих п'ятирічних дітей [21, с. 22].

Ми погоджуємося із Т. Воробйовою [23, с. 27], що ключовими ознаками творчого мислення у молодшому шкільному віці є:

- уміння генерувати нові ідеї, знаходити альтернативні підходи та шляхи вирішення навчальних завдань;
- уміння вдосконалювати та втілювати власні ідеї;
- уміння долати психологічну інерцію мислення.

Розвивати творче мислення, відзначає О. Вяхирева, особливо актуально в молодшому шкільному віці, оскільки саме в початковій школі закладаються прийоми розумової діяльності та формуються мисленнєві дії [24].

Зауважимо, навчання – обов'язковий компонент, без якого розвиток загалом, а особливо розвиток мислення, неможливий. Із цього приводу Г. Костюк підкреслював: «Досягнення в розвитку мислення дітей залежить не просто від їхнього віку, а й від того, як організовується і спрямовується їхня навчальна діяльність у кожному віці» [25, с. 241]

Суттєвою нам видається думка А. Матюшкіна: виховувати творче мислення в процесі навчання означає забезпечити можливість творчого засвоєння знань у складних, проблемних ситуаціях, які характеризуються

розкриттям все більш загальних закономірностей і більшими можливостями переходу від вже засвоєних до нових знань. Розвинути, виховати в дітей творче мислення – завдання кожного педагога, при цьому особливо вражаючим є досвід педагогів-новаторів. Вони, впроваджуючи нові, нестандартні методи навчання, роблять неймовірне – прищеплюють дітям жадобу знань, насаджують в них зернята творчості, а в результаті отримують розумних, талановитих учнів, які люблять навчатися, прагнуть нових знань, здібні до творчого мислення, творчої діяльності [26]. Адже творче мислення, загалом кажучи, означає пізнання чогось нового, а пізнання найінтенсивніше відбувається у школі.

О. Дусавицький писав, що мислення в молодшому шкільному віці є основним психічним новоутворенням, яке веде за собою розвиток всіх психічних процесів і особистості в цілому [27, с. 166].

Багато вчених (Дж. Гілфорд, З. Калмикова, Б. Олмо та ін.) стверджують, що творче мислення слід розвивати у дитини вже в початковій школі з допомогою методів, які спонукають учнів до активного творчого мислення, гнучкості суджень, швидкості й оригінальності відповідей. Творче мислення розвивається тільки в тому випадку, коли учні стикаються з навчальними труднощами, для вирішення яких немає готових зразків, а також продуктивність мислення залежить від створення оптимальної робочої атмосфери, творчого клімату [28, с. 1718].

Висновки. Отже, крізь призму викладеного не виникає сумнів, що молодший шкільний вік є найбільш сензитивним періодом для розвитку творчого мислення. Але у пошуках методів, засобів розвитку творчого потенціалу слід ураховувати особливість психіки, своєрідність пізнавальної та емоційної сфер дітей цього віку, адже це суперчутливий процес, що залежить від багатьох складових (знання, якими дитина володіла раніше, мова, уява, фантазія та ін.). Зауважимо, ще з часів Аристотеля люди вивчали

зв'язок між мовою і творчим мисленням, висуваючи численні різноманітні теорії, що намагалися пояснити цей феномен. Деякі сучасні вчені, порівнюючи поведінку дитини до освоєння мови (приблизно до середини другого року життя) і потім, дійшли висновку, що мова є прабатьком мислення [2, с. 116]. Власне, з цим ми і пов'язуємо перспективи подальших досліджень.

Література:

1. Костюк Г.С. *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.* – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
2. Ниренберг Дж. И. *Искусство творческого мышления: Пер. с англ.; Худ. обл. М. В. Драко.* – Мн.: ООО «Попурри», 1996. – 240 с.
3. Скалич Любов Йосипівна. *Діагностика та формування творчого математичного мислення молодших школярів : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка.* — К., 2007. — 184арк. — Бібліогр.: арк. 161-175.
4. Мазуровська О. В. *Розвиток творчого мислення учнів. Методичний посібник / О. В. Мазуровська.* - Вінниця : ММК, 2016. 38 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://dorobok.edu.vn.ua/article/view/1575>.
5. Венгер Л. А. *Восприятие и обучение.* — М.: Просвещение, 1969. — 368 с.
6. Кулагіна І. Ю. *Вікова психологія (Розвиток дитини від народження до 17 років): Навчальний посібник. 4-е вид.* – М.: Изд-во Ун-та Російської академії освіти, 1998. – 175 с.
7. *StartPedagogika Особливості логічного мислення дітей на етапі молодшого шкільного віку [Електронний ресурс].* – Режим доступу <http://www.startpedagogika.com/sotems-605-1.html>.

8. Шимон Л. П. Розвиток критичного мислення учнів початкових класів / Л. П. Шимон. // Вісник Житомирського державного університету. – 2009. – № 44. – С. 164–167.
9. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
10. Кочерга О. В. Сензитивність як психофізіологічний стан / О. В. Кочерга. // Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка: зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. – 2012. – № 17. – С. 71–74.
11. Гончаренко Семен Український педагогічний словник. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
12. Пастух Л. В. Основні підходи до проблеми сензитивності особистості практичних психологів закладів освіти / Л. В. Пастух. // Актуальні проблеми психології. – Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – Вип. 37-Збірник наукових праць / За ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. - Алчевськ: ЛАДО, 2013. – С. 405–409.
13. Т. Д. Марцінковская, Т. М. Марютина, Т. Г. Стефаненко та ін. Психологія розвитку: підручник для студ. вищ. психол. навч. закладів / за ред. Т. Д. Марцінковський. - 3-е изд., Стер. - М.: Видавничий центр «Академія», 2007. – 528 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу <http://ibib.ltd.ua/kriticheskie-senzitivnyie-periodyi-34099.html>
14. Ложкін Г. В. Психологія: терміни, поняття, визначення: словник-довідник / Георгій Володимирович Ложкін, Ігор Ярославович Коцан, Валерій Анатолійович Бараннік, Василь Васильович Подляшаник; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 188 с.
15. Савельєва В.С. Психологія управління: Навчальний посібник. – К.: ВД «Професіонал», 2005. – 320 с.
16. Підласий І. П. Педагогіка початкової школи: підручник [Електронний ресурс] / Іван Павлович Підласий. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://ibib.ltd.ua/neravnomernost-razvitiya-26112.html>.

17. Іванова В. Діагностика розвитку творчого мислення у дошкільному та молодшому шкільному віці / В. Іванова // *Наука і освіта: наук.-практ. журн. Півд. наук. Центру АПН України.* – 2010. – № 2. – С. 213 – 218.
18. Алексеева М. Ю. Развитие творческого мышления младших школьников средствами арт-терапии (на материале обучения иностранному языку): дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Алексеева Майя Юрьевна – Курск, 2007. – 240 с.
19. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин – М.: *Лантерна вита*, 1995. – 150 с.
20. Николаева Е. И. Психология детского творчества / Е. И. Николаева. – СПб.: *Питер*, 2010. – 2-е изд. – 232 с.
21. Іванова В. В. Особливості розвитку творчого мислення у перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку: дис. канд. псих. наук: 19.00.07 / Іванова Вікторія Вікторівна – Київ, 2011. – 219 с.
22. Eysenck H. *Genius: The Natural History of Creativity.* - Cambridge, UK: Cambridge University Press. – 1995. – P. 98-126.
23. Воробйова Т. В. Формування креативних здібностей молодших школярів у процесі розв'язання навчальних завдань : дис. канд. пед. наук : 13.00.09 / Воробйова Тетяна В'ячеславівна – Луцьк, 2014. – 244 с.
24. Вяхирева Е. А. Развитие творческого мышления младших школьников / Под ред. члена-корреспондента РАО, доктора педагогических наук, профессора Вяткина Л. Г.: Монография. Балашов: Издатель Николаев, 2000. – 116 с.
25. Костюк Г. С. *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості.* – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.
26. Шляхи та проблеми розвитку творчого мислення [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=649223>.
27. Дусавицький А. К. Дважды два = икс? / А. К. Дусавицький. – М.: *Знание*, 1985. – 208 с. – (Наука и прогресс).

28. Васильева Е. А. Теоретические аспекты развития творческого мышления в младшем школьном возрасте // Молодой ученый. — 2015. — № 11. — С. 1717-1719.

References:

1. Kostjuk Gh.S. *Navchaljno-vykhovnyj proces i psykhichnyj rozvytok osobystosti.* — K.: Rad. shkola, 1989. — 608 s.

2. Nirenberg Dzh. I. *Iskusstvo tvorcheskogo myshleniya: Per. s angl.; Khud. obl. M. V. Drako.* — Mn.: ООО «Popurri», 1996. — 240 s.

3. Skalych Ljubov Josypivna. *Diagnostyka ta formuvannja tvorchoho matematychnogo myslennja molodshykh shkoljariv: dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Kyjivsjkyj nacionaljnyj un-t im. Tarasa Shevchenka.* — K., 2007. — 184ark. — Biblioghr.: ark. 161-175.

4. Mazurovsjka O. V. *Rozvytok tvorchoho myslennja uchniv. Methodychnyj posibnyk / O. V. Mazurovsjka.* - Vinnycja: MMK, 2016. 38 s. [Elektronnyj resurs] — Rezhym dostupu do resursu: <http://dorobok.edu.vn.ua/article/view/1575>.

5. Venger L. A. *Vospriyatje i obuchenje.* — M.: Prosveshchenie, 1969. — 368 s.

6. Kulaghina I. Ju. *Vikova psykhologhija (Rozvytok dytyny vid narodzhennja do 17 rokiv): Navchaljnyj posibnyk. 4-e vyd.* — M.: Yzd-vo Un-ta Rosijskohoji akademiji osvity, 1998. — 175 s.

7. *StartPedagoghika Osoblyvosti loghichnogho myslennja ditej na etapi molodshogho shkilnogho viku [Elektronnyj resurs].* — Rezhym dostupu <http://www.startpedagoghika.com/sotems-605-1.html>.

8. Shymon L. P. *Rozvytok krytychnogho myslennja uchniv pochatkovykh klasiv / L. P. Shymon.* // *Visnyk Zhytomyrskogho derzhavnogho universytetu.* — 2009. — № 44. — S. 164–167.

9. *Psykhologhichna encyklopedija / Avtor-uporjadnyk O. M. Stepanov.* — K.: «Akademvydav», 2006. — 424 s.

10. Kochergha O. V. *Senzytyvnistj jak psykhofiziologhichnyj stan / O. V. Kochergha.* // *Pedagoghichna osvita: Teorija i praktyka. Psykhologhija.*

Pedagoghika : zb. nauk. pr. / Kyjiv. un-t im. B. Ghrinchenka. – 2012. – № 17. – S. 71–74.

11. *Ghoncharenko Semen Ukrajinsjkyj pedagoghichnyj slovnyk. – Kyjiv: Lybidj, 1997. – 376 s.*

12. *Pastukh L. V. Osnovni pidkhody do problemy senzytyvnosti osobystosti praktychnykh psykholohiv zakladiv osvity / L. V. Pastukh. // Aktualjni problemy psykholohiji. – Tom 1: Orghanizacijna psykholohija. Ekonomichna psykholohija. Socialjna psykholohija. – Vyp. 37-Zbirnyk naukovykh pracj / Za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – K. - Alchevsjk: LADO, 2013. – S. 405–409.*

13. *T. D. Marcynkovskaja, T. M. Marjutyna, T. Gh. Stefanenko ta in. Psykholohija rozvytku: pidruchnyk dlja stud. vyshh. psykol. navch. zakladiv / za red. T. D. Marcynkovsjskyj. - 3-e yzd., Ster. - M.: Vydavnychyj centr «Akademija», 2007. – 528 s. [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu do resursu <http://ibib.ltd.ua/kriticheskie-senzitivnyie-periodyi-34099.html>*

14. *Lozhkin Gh. V. Psykholohija: terminy, ponjattja, vyznachennja : slovnyk-dovidnyk / Gheorghij Volodymyrovych Lozhkin, Ighor Jaroslovovych Kocan, Valerij Anatolijovych Barannik, Vasylj Vasyljovych Podljashanyk ; za zagh. red. Gh. V. Lozhkina. – Lucjk: Volyn. nac. un-t im. Lesi Ukrajinky, 2011. – 188 s.*

15. *Saveljjeva V.S. Psykholohija upravlinnja: Navchaljnyj posibnyk. – K.: VD «Profesional», 2005. – 320 s.*

16. *Pidlasyj I. P. Pedagoghika pochatkovoji shkoly: pidruchnyk [Elektronnyj resurs] / Ivan Pavlovych Pidlasyj. – 2010. – Rezhym dostupu do resursu: <http://ibib.ltd.ua/neravnomernost-razvitiya-26112.html>.*

17. *Ivanova V. Diagnostyka rozvytku tvorchoho myslennja u doshkiljnomu ta molodshomu shkiljnomu vici / V. Ivanova // Nauka i osvita : nauk.-prakt. zhurn. Pivd. nauk. Centru APN Ukrajiny. – 2010. – № 2. – S. 213 – 218.*

18. *Alekseeva M. Yu. Razvitie tvorcheskogo myshleniya mladshikh shkolnikov sredstvami art-terapii (na materiale obucheniya inostrannomu yazyku): dis. kand. ped. nauk: 13.00.01 / Alekseeva Mayya Yurevna – Kursk, 2007. – 240 s.*
19. *Druzhynyn V. N. Psikhologhyja obshhykh sposobnostej / V. N. Druzhynyn – M.: Lanterna vyta, 1995. – 150 s.*
20. *Nikolaeva Ye. I. Psikhologiya detskogo tvorchestva / Ye. I. Nikolaeva. – SPb.: Piter, 2010. – 2-e izd. – 232 s.*
21. *Ivanova V. V. Osoblyvosti rozvytku tvorchogho myslennja u perekhidnyj period vid doshkiljnogho do molodshogho shkiljnogho viku: dys. kand. psikh. nauk: 19.00.07 / Ivanova Viktorija Viktorivna – Kyjiv, 2011. – 219 s.*
22. *Eysenck H. Genius: The Natural History of Creativity. - Cambridge, UK: Cambridge University Press. – 1995. – P. 98-126.*
23. *Vorobjova T. V. Formuvannja kreatyvnykh zdibnostej molodshykh shkoljariv u procesi rozv'jazannja navchaljnykh zavdanj: dys. kand. ped. nauk: 13.00.09 / Vorobjova Tetjana V'jacheslavivna – Lucjk, 2014. – 244 s.*
24. *Vyakhireva Ye. A. Razvitie tvorcheskogo myshleniya mlad shikhshkolnikov / Pod red. chlena-korrespondenta RAO, doktora pedagogicheskikh nauk, professora Vyatkina L. G.: Monografiya. Balashov: Izdatel Nikolaev, 2000. – 116 s.*
25. *Kostjuk Gh. S. Navchaljno-vykhovnyj proces i psikhichnyj rozvytok osobystosti. – K.: Rad. shkola, 1989. – 608 s.*
26. *Shljakhy ta problemy rozvytku tvorchogho myslennja [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=649223>.*
27. *Dusavitskiy A. K. Dvazhdy dva = iks? / A. K. Dusavitskiy. – M.: Znanie, 1985. – 208 s. – (Nauka i progress).*
28. *Vasileva Ye. A. Teoreticheskie aspekty razvitiya tvorcheskogo myshleniya v mladshem shkolnom vozraste // Molodoy uchenyy. — 2015. — № 11. — S. 1717-1719.*